

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

О Мельник О.Г., 2009

Розглянуто позиції науковців щодо виокремлення методів діагностики діяльності підприємства. На основі цього удосконалено класифікацію методів діагностики виробничо-господарської діяльності підприємств за низкою істотних та незалежних ознак. Виокремлено перелік ключових чинників, які визначають обґрунтований вибір адекватних методів діагностики.

There are in the article the positions of the scientists for identification by diagnostic methods of the enterpriser's activity are considered. For this base the classification of diagnostic methods of the enterpriser's activity by the list main and independent signes are improved. The list of the key factors, which determinate the basis ground choice, is identification.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Діяльність підприємств різних сфер функціонування повинна підлягати перманентній діагностиці з метою цільового оцінювання різних сфер діяльності на засадах бізнес-індикаторів, виявлення проблемних моментів, вузьких місць, перспектив розвитку та розроблення відповідних заходів. Якість результатів діагностики виробничо-господарської діяльності залежить від обраних методів діагностики, кваліфікації фахівців, що здійснюють діагностичні процедури, інформаційного та програмного забезпечення, залучених ресурсів тощо. Особливо впливає на достовірність та реалістичність діагностики адекватні умовам функціонування, цільовому призначенню та ресурсним можливостям методи діагностики. Під методами діагностики доцільно розуміти способи та прийоми цільового оцінювання стану (ретроспективного, поточного, перспективного) заданих об'єктів з метою інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо функціонування підприємства загалом та його окремих сфер. Вибір адекватних методів діагностики зумовлюється значним переліком чинників, пріоритетність, склад та структура яких формуються під впливом середовища функціонування. З огляду на вищезазначене виникає необхідність у формуванні комплексної класифікації методів діагностики з метою їх систематизації, групування, структурування, а також у виокремленні переліку чинників, що зумовлюють вибір конкретних методів для здійснення цільових діагностичних процедур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. У літературних джерелах [1–10], присвячених проблематиці діагностики діяльності підприємства, існує одностайне визнання важливості обраних методів діагностики у процесі дослідження і отриманих результатах. Проте, у літературі та на практиці проблеми систематизації, вибору, обґрунтування методів діагностики є недостатньо розкриті та висвітлені.

О.О. Гетьман, В.М. Шаповал та Т.О. Загорна відносять до основних методів діагностики такі [1, с. 10; 2, с. 22]:

- аналітичні: ґрунтуються на безконтактних дослідженнях, опрацюванні статистичних даних, використанні комплексного аналізу;
- експертні: засновані на дослідженнях та висновках експертів;
- динамічне програмування: розрахунковий метод вирішення управлінських завдань з використанням математичних моделей;

– лінійне програмування: математичний метод, заснований на оптимізації досягнення кількісно визначеної мети.

В.В. Лук'янова доповнює вищезазначений перелік такими методами: аналоговими, методами моделювання, оптимізації, стохастичного програмування, економіко-статистичними тощо [3, с. 71].

Варто зауважити, що вищенаведені підходи до групування методів діагностики ґрунтуються на змішуванні класифікаційних ознак, адже йдеться про виокремлення методів за різними ознаками одночасно.

Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренко, О.І. Олексюк зазначають, що діагностика діяльності підприємства характеризується єдністю дидактичних та індуктивних прийомів дослідження (аналізу та синтезу), а також ґрунтуються на використанні формалізованих і неформалізованих, логічних та евристичних методів [4, с. 14, 15]. Автори також зазначають, що допомагають структурувати й ідентифікувати взаємозв'язки між діагностичними індикаторами такі основні типи моделей [4, с. 31]:

- дескриптивні моделі: відображають та ідентифікують стан досліджуваного об'єкта;
- предикативні моделі: використовуються для цілей прогнозування;
- нормативні моделі: слугують критеріями оптимальності.

Підхід Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренка та О.І. Олексюка не характеризується системністю, оскільки вказується різноманіття діагностичних методів, які також не згруповані за певними істотними ознаками та не охарактеризовані достатньою мірою.

Варто зауважити, що оскільки фінансова діагностика у системі полікритеріальної діагностики діяльності підприємства є пріоритетною, то в її основу покладено метод фінансового аналізу. Р.О. Костирко пропонує на першому етапі методи фінансового аналізу укрупнено класифікувати на [5, с. 31,32]:

- неформалізовані (методи експертних оцінок, сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняльні, табличні, графічні);
- формалізовані (статистичні, бухгалтерські, економіко-математичні).

Загальноприйнято у процесі діагностики використовувати традиційні методи фінансово-економічного аналізу, до яких відносять [5, с. 46; 6, с. 228, 229; 7, с. 18; 8, с. 64]:

- горизонтальний аналіз, згідно з яким досліджується динаміка показників, тенденції зміни;
- вертикальний аналіз, який полягає у вивченні структури показників та моделей їхньої консолідації;
- факторний аналіз, у межах якого відбувається дослідження впливу факторів на основні показники діяльності підприємства;
- порівняльний аналіз, який ґрунтуються на порівнянні індикаторів діяльності підприємства із середньогалузевими значеннями ідентичних показників, або із показниками конкурентів;
- коефіцієнтний аналіз, в межах якого розраховуються відношення між різними показниками.

Є.А. Ананькіна, С.В. Данілочкін, Н.Г. Данілочкіна та інші автори усі методи діагностики поділяють на такі групи [9, с. 167–226]:

- методи стратегічної діагностики (методи аналізу відхилень, SWOT-аналіз, матриця БКГ, матриця Мак-Кінсі, конкурентний аналіз М. Портера, метод діагностики за слабкими сигналами тощо);
- методи оперативної діагностики (методи діагностики фінансового стану, беззбитковості, матеріальних і інформаційних потоків, ризиків тощо).

Вищенаведений поділ методів діагностики не можна вважати завершеним, оскільки він ґрунтується на часовому спрямуванні діагностичних систем. З огляду на це доцільно було б виокремлювати методи стратегічної (перспективної), поточної та ретроспективної діагностики.

Отже, аналіз літературних джерел [1–10] за проблемою дає змогу зробити певні висновки, а саме:

- у літературі не наведено комплексної класифікації діагностичних методів, що дало б змогу забезпечити всебічність та багатоаспектність критеріїв вибору адекватних методів залежно від встановлених цілей, умов функціонування та інших чинників;

- існуючі у науковій та навчальній літературі класифікації методів діагностики є незавершеними, спостерігається перетинання класифікаційних ознак та різновидів;
- недостатньо розкриті умови вибору тих чи інших методів діагностики та чинники, що впливають на цей процес.

Цілі статті. З огляду на результати вивчення літератури [1–10] цілями дослідження є удосконалення класифікації методів діагностики діяльності підприємства та виокремлення системи чинників, що впливають на їхній вибір.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Результати аналізування літературних джерел за проблемою [1–10] та практики діагностики на підприємствах дали змогу запропонувати комплексну класифікацію методів діагностики за низкою істотних та незалежних ознак, що створює можливості для систематизації існуючих методів, їх групування за відповідними ознаками, їх ідентифікації та розпізнавання. Отже, методи діагностики доцільно класифікувати за такими ознаками:

1. За вираженням:
 - кількісні методи: передбачають використання математичних, статистичних процедур;
 - якісні методи: ґрунтуються на досвіді, знаннях, інтуїції, компетенціях суб'єктів діагностики тощо.
2. За формою відображення:
 - фактологічні (лабораторний аналіз, контрольне придбання, контрольні заміри, хронометраж, інвентаризація, експертиза, експеримент);
 - розрахунково-аналітичні (техніко-економічні розрахунки, аналітичне оцінювання, арифметична перевірка, економіко-математичне моделювання тощо);
 - документальні (логічна перевірка, зустрічна перевірка документів, перевірка відображення у документації усіх операцій, схем консолідування даних і т.ін.).
3. За обґрунтуванням:
 - теоретичні: абстрагування, ідеалізація, аксіоматика, індукція, дедукція, узагальнення, синтез;
 - емпіричні: експеримент, експертиза, розрахунки, вимірювання, тести.
4. За кількістю критеріїв:
 - монокритеріальні: ґрунтуються на дослідженні об'єкта за одним критерієм;
 - полікритеріальні: передбачають дослідження об'єкта за системою критеріїв.
5. За характером досліджуваних взаємозв'язків:
 - лінійні (симплексний метод, метод транспортної задачі);
 - нелінійні (дисперсійний аналіз, динаміко-статистичний аналіз, кореляційно-регресійне моделювання, матричний метод).
6. За спрямуванням:
 - методи прогнозової діагностики: спрямовані на діагностику майбутнього стану об'єкта у тактичному та стратегічному вимірах;
 - методи поточної діагностики: передбачають здійснення діагностики сучасного стану досліджуваного об'єкта;
 - методи ретроспективної діагностики: покликані оцінити стан та розвиток об'єкта у минулому.
7. За універсальністю:
 - уніфіковані: можуть застосовуватись щодо будь-якого об'єкта діагностики;
 - вузькоспеціалізовані: призначені для діагностики конкретних об'єктів.
8. За рівнем дослідження:
 - аналіз: динамічний (трендовий), порівняльний, структурний (вертикальний), індексний, коефіцієнтний, факторний;

Чинники, що визначають вибір методів діагностики

Чинники	Коротка характеристика
1. Цілі та завдання діагностики	Визначають очікуваний результат від здійснення діагностики. Наприклад, якщо однією із цілей є діагностика поточної платоспроможності підприємства, то використовуватимуться розрахунково-аналітичні, кількісні, полікритеріальні методи, які дають змогу визначити накопичені зобов'язання підприємства, фінансові можливості, залишок коштів на рахунках і в касі, дебіторську та кредиторську заборгованість та зробити висновки щодо існуючого стану, загроз і перспектив у цій сфері.
2. Об'єкт діагностики	Об'єкт діагностики може бути комплексним (підприємство загалом) та деталізованим (підрозділ, вид діяльності, операція, працівник тощо), що і визначає характер використовуваних методів діагностики. Наприклад, для діагностики якості виготовленої продукції машинобудівного підприємства (автошасувача) насамперед використовуються фактологічні методи (експериментальні випробовування, загальний огляд, експертиза, тестування).
3. Інформаційне забезпечення	Доступність, повнота та форма інформаційного забезпечення впливає на можливість оброблення даних. За наявності повної та достовірної інформації діагностика перетворюється на послідовність алгоритмічних дій із оброблення інформації, її ідентифікації та інтерпретування. Якщо ж інформаційне забезпечення є недостатнім, то виникає необхідність у врахуванні ризиків неповноти даних та їх достовірної обробки. Наприклад, якщо інформаційні дані є кількісно виражені та відображені у фінансовій звітності, то для їх діагностики доцільно використовувати розрахунково-аналітичні, кількісні методи. Якщо ж дані мають описовий характер, то варто акцентувати увагу на застосуванні якісних, документальних методів.
4. Кваліфікація працівників, задіяних у діагностиці	Висока кваліфікація працівників створює умови для використання складних розрахунково-аналітичних, фактологічних, кількісних методів, які ґрунтуються на економіко-математичному моделюванні, аналітичному оцінюванні тощо. Недостатня кваліфікація працівників формує необхідність використання простих методів діагностики (арифметичного перерахунку, огляду за встановленими критеріями та ін.).
5. Технічне та програмне забезпечення	Визначає можливості щодо використання стандартних уніфікованих методів діагностики, які передбачені у технічно-програмних комплексах різного покоління, або щодо використання спеціалізованих методів діагностики, які зазвичай є елементами цільових програмних продуктів різного рівня складності
6. Стабільність середовища функціонування	Чим стабільніше середовище функціонування, тим простіші та традиційніші методи діагностики можна використовувати. Динамічне та непередбачуване середовище функціонування вимагає, як правило, використання складних методів діагностики, які ґрунтуються на врахуванні різноманітних ризиків, використанні нелінійних моделей тощо.
7. Досвід та традиції діагностики	Формують усталені догми в організації щодо цільового використання певних методів діагностики у відповідних ситуаціях
8. Ресурсне забезпечення	Впливає насамперед на інформаційне забезпечення, можливість залучення відповідного технічного та програмного комплексу, добір кваліфікованих аналітиків, що надалі визначає види діагностичних методів
9. Горизонт та спрямування діагностики	Найточніша діагностика ґрунтується на дослідженні ретроспективного та поточного стану, що дає змогу використовувати методи ідентичного спрямування. Перспективна діагностика, особливо спрямована на тривалий період, базується на використанні прогностичних, розрахунково-аналітичних, якісних методів складнішого рівня.
10. Рівень деталізації діагностики	Визначає точність та охоплення методами діагностики досліджуваного об'єкта. Наприклад, якщо діагностують фінансовий стан підприємства загалом, то використовують значний спектр розрахунково-аналітичних та документальних методів.
11. Призначення діагностики	Формує характер її інтерпретації. Наприклад, якщо результати спрямовані Голові правління, Спостережній раді, Ревізійній комісії, то діагностика здійснюється деталізовано з використанням кількісних, розрахунково-аналітичних, точних методів дослідження. Якщо ж йдеться про рекламне призначення інформації діагностики, то вона може здійснюватись на засадах якісних, оглядових, логічних методів.

– синтез: прямий, елементно-теоретичний, структурно-генетичний.

9. За ступенем формалізування:

– неформалізовані (методи експертних оцінок, сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняльні, табличні, графічні);

– формалізовані (статистичні, бухгалтерські, економіко-математичні) тощо.

На основі узагальнення літературних джерел та дослідження практики функціонування підприємств виокремлено перелік ключових чинників, які визначають вибір адекватних ситуації методів діагностики (таблиця).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результативність, повнота, достовірність та обґрунтованість діагностики виробничо-господарської діяльності підприємства суттєво залежить від методів, що використовувались у цьому процесі. Вибір адекватних середовищу функціонування методів залежить від значного переліку чинників: цілей діагностики, інформаційного забезпечення, кваліфікації працівників, стабільності середовища функціонування, технічного та програмного забезпечення тощо. Слід зауважити, що на підприємстві може одночасно використовуватись певна сукупність методів як для досягнення однієї діагностичної цілі, так і для досягнення комплексу цілей діагностики.

Перспективами подальших досліджень є удосконалення та розвиток методів полікритеріальної діагностики, оскільки полікритеріальна діагностика, на відміну від монокритеріальної, оперує системою обґрунтованих критеріїв, що характеризують межі оптимальності функціонування в різних діапазонах ділової активності та формують базу для порівняння фактичних значень показників із оптимальними. Йдеться про те, що не можна брати за основу лише один критерій ефективності функціонування підприємства (наприклад, рентабельність діяльності), адже за такого підходу результативність діяльності буде відображена неповно та хибно.

1. Гетьман О.О. Економічна діагностика: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с. 2. Загорна Т.О. Економічна діагностика: [навчальний посібник] / Т.О. Загорна. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с. 3. Лук'янова В.В. Діагностика ризику діяльності підприємства: [монографія] / В.В. Лук'янова. – Хмельницький, ПП Ковальський В.В. – 2007. – 312 с. 4. Швиданенко Г.О. Бізнес-діагностика підприємства: [навчальний посібник] / Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренко, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 344 с. 5. Костирко Р.О. Фінансовий аналіз: [навчальний посібник] / Р.О. Костирко. – Х.: Фактор, 2007. – 784 с. 6. Бізнес-адміністрування: магістерський курс: [підручник] / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника, д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка та к.е.н., доц. І.М. Сотник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 896 с. 7. Кольцова И.В. Практика финансовой диагностики и оценки проектов / И.В. Кольцова, Д.А. Рябых. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 416 с. 8. Селезнева Н.Н. Финансовый анализ: [учеб. пособие] / Н.Н. Селезнева, А.Ф. Ионова. / М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 479 с. 9. Контроллинг как инструмент управления предприятием / [Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.]; под ред. Н.Г. Данилочкиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 279 с. 10. Економічний аналіз: [навчальний посібник] / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М.І. Горбатюк та ін.; за ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченка. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2003. – 556 с.